

prijs € 3,95 jaargang 28, nummer 2, juni 2024

Centrum tegen antisemitisme

Landverhuizers uit Hierden

Zoektocht naar dezen en genen

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

ISSN 1386-1481

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
Bloeiende stad Harderwijk (Susan Wijngaard)	3
Prikbord	4
Agenda	5
Wie? Wat? Walter?	
Zoektocht naar dezen en genen (Just Walter)	6
Marten en Marringje van de Waterweg	
Landverhuizers uit Hierden (Anita Raaphorst)	10
Professor Rudolph Forsten (Ad Sitsen)	14
Stichting wil Harderwijkse synagoge ombouwen	
tot centrum tegen antisemitisme (Jan Ruijne)	16
Eendenkooi (Yvon van der Meer)	19
Het mysterie van de 'academische' kathedr	
in de Grote Kerk (Ed van der Heijden)	21

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

Als u dit leest hebben we net een periode met allerlei bijzondere dagen achter de rug: Koningsdag, Dodenherdenking, Bevrijdingsdag, Hemelvaart, Pinksteren. Veel vrije dagen en vakanties, dus een onrustige periode. Ook op het gebied van de historie van Harderwijk blijven er veel zaken de aandacht vragen. Dat leest u in dit 2^e Vittepraetje van 2024.

De Stichting Joods Erfgoed Harderwijk wil de voormalige synagoge omvormen tot een centrum tegen antisemitisme. Jan Ruijne laat u zien hoe het bestuur van de stichting dat wil realiseren.

Al weer 2 jaar geleden schreef John Wetzels een boekje over de Harderwijkers en Hierdenaren, die in de tweede helft van de 19e eeuw naar Amerika zijn geëmigreerd. Anita Raaphorst beschrijft het verhaal van de familie Van de Waterweg, één van de families die toen vertrok.

Ook de Gelderse Academie komt uitgebreid aan de orde in dit Vittepraetje. Ad Sitsen schreef een artikel over Rudolf Forsten, één van de hoogleraren aan de medische faculteit. Het artikel over de kathedr in de Grote Kerk, dat in het vorige Vittepraetje stond, krijgt wat aanvullingen en nuanceringen in deze uitgave. U leest een kort artikel over het mysterie van de kathedr van Ed van der Heijden.

In het artikel van Just Walter over zijn voorvaders in Harderwijk wordt niet alleen de Academie, maar ook nog de Gelderse Munt gememoreerd.

Wij weten dat Herderewich een actieve werkgroep met archeologen heeft. Yvon van der Meer vertelt haar belevenissen bij een zoektocht naar mogelijk een kasteel, dat bij nader inzien een eendenkooi bleek te zijn.

Op de verenigingspagina's vindt u, naast de agenda, onder andere informatie over de visie cultureel erfgoed, waar het bestuur zich sterk voor maakt.

De redactie is altijd blij als een lid van Herderewich of iemand anders een bijdrage wil leveren. Neem vooral contact op met de redactie, dan kunnen we in overleg kijken hoe een en ander in een volgend Vittepraetje kan worden opgenomen. Informatie voor een artikel kunt u onder meer vinden in het Historisch Kenniscentrum Harderwijk.

In de redactie is een vacature ontstaan. Lex Schuijl heeft om gezondheidsredenen moeten bedanken voor zijn lidmaatschap van de redactie. Het bestuur en de redactie danken hem heel hartelijk voor al zijn bijdragen aan Vittepraetjes en jaarboeken in de afgelopen jaren. Wij wensen hem alle goeds toe.

Wij wensen u een mooie zomer en veel leesplezier!

BESTUUR:
Voorzitter:
Susan Wijngaard
tel: 06-51681918
Secretaris:
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
tel: 0341-426847
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst
Roeland Geertzen

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofdredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne

VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buitenhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Behoud Erfgoed:
Matty Moggré
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Agnès Burema
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 28 juli 2024

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD
Violist bij de Oude Synagoge,
vervaardigd door Natasja Bennink.
Het is één van de 12 bronzen beelden, die
door het Stedsmuseum Harderwijk in de
binnenstad zijn geplaatst.
(foto: Michiel van der Gaag)

Vittepraetje juni 2024

tekst **Susan Wijngaard**

Bloeiende stad Harderwijk

Eind april een voorwoord schrijven voor het juninummer is een heerlijk moment. Terwijl de perken en bermen in de stad volop in bloei staan, de straten wit kleuren van de vallende bloesemblaadjes, komt de stad ondanks de vele regen weer uit zijn winterslaap. Op terrassen genieten mensen op een mooie dag alweer van een (nog beetje zuinig) zonnetje. Op mijn fiets over het Zeepad naar de stad, geniet ik van het verse groen in de natuur.

Eind maart heb ik samen met wethouder Martijn Pijnenburg een lunchwandeling door de stad gemaakt. Fijn om eens informeel te praten over wat er allemaal in de stad gebeurt en om van gedachten te wisselen over mogelijkheden en onmogelijkheden.

Begin april is de Vischpoort weer opengesteld voor publiek en samen met onze Vischpoortgidsen gaan we proberen om naast de woensdag- en vrijdagmiddag ook vaker open te zijn op zaterdag- en zondagmiddag. De eerste weekenden in april waren een groot succes met veel bezoekers. Ook hebben 8 nieuwe vrijwilligers zich gemeld, waar we heel blij mee zijn.

René Arendsen heeft een prachtig verhaal verteld over Gelre met Harderwijk als parel. René was al fan van Harderwijk en sinds kort ook een trotse bewoner van onze stad. In april heeft een groepje onder leiding van Henk van Emaus de buien en storm getrotseerd en een boeiende wandeling gemaakt over het terrein van Sonnevank. Koningsdag was in de hele stad weer een groot feest, op de Vischmarkt hebben we veel mensen blij kunnen maken met een boek over de geschiedenis van Harderwijk.

In de agenda vinden jullie nieuwe activiteiten en houd ook de nieuwsbrieven van Herderewich in de gaten. Krijg je deze nieuwsbrieven niet en wil je deze wel graag ontvangen, stuur dan een berichtje naar info@herderewich.nl Hierbij weer veel leesplezier en ook alvast een fijne zomer gewenst.

Wij verwelkomen nieuwe leden

Het afgelopen kwartaal hebben we weer nieuwe leden en gezinsleden mogen verwelkomen. Mevrouw S. van der Wösten en de heren R. Epe, A. Boonen (Hulshorst), R. van der Vlugt (Hierden) en J.R. Klamer hebben zich opgegeven als lid van onze vereniging. De heer T. Dooper heeft een lidmaatschap cadeau gekregen en de heer H. Raaphorst is nieuw gezinslid. Als er geen plaatsnaam achter de naam van het nieuwe lid staat, dan is zij/hij woonachtig in Harderwijk. Allen hartelijk welkom in onze vereniging.

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

prikbord

HARDERWIEKS, WIE SPREEK HET NOG!

Dialecten raken uit de tijd, maar zijn daardoor ook weer populair aan het worden. Dialecten versterken het gevoel van lokale identiteit en verbondenheid. Ze bieden een manier om culturele tradities door te geven. Harderwieks

wordt nog steeds in Harderwijk gesproken, maar we raken het langzamerhand wel kwijt. Herderewich wil proberen de taal vast te leggen en is met een kleine groep gestart onder de noemer 'n bakjenhoalen' om te kijken hoe we de taal kunnen bewaren voor het nageslacht. Regelmatig zijn we in de Vischafslag om, onder het genot van 'n bakjen, mooie verhalen naar boven te halen.

Wil je ook meepraten in het Harderwieks? Meld je dan aan via info@herderewich.nl

DE AANLOOP NAAR EEN VISIE CULTUREEL ERFGOED

Begin dit jaar heeft Herderewich het advies van Heemschut gekregen om een visie 'Gebouwd Erfgoed' te gaan opstellen voor Harderwijk. Wij hebben dit advies opgevolgd en er wordt momenteel hard aan gewerkt. Een onderdeel van dit traject is om met een aantal mensen met een kritische blik door de stad te lopen en samen de punten te benoemen die bepalend zijn voor de bouwgeschiedenis van onze gemeente. Wat is helemaal op orde, wat moeten we beschermen en wat mag verdwijnen? Op korte termijn zullen we onze leden verder informeren.

Gebouwd erfgoed zijn uiteenlopende gebouwen en objecten als kastelen, woonhuizen, kerken, boerderijen, industriële objecten, verdedigingswerken en molens. Maar het gaat ook om waterbouwkundige monumenten zoals sluizen, gemalen en bruggen. Kortom wat door vorige generaties is gebouwd of gemaakt en wat nu nog bestaat en tegenwoordig monumentale of museale waarde heeft.

agenda

Vischpoort

De Vischpoort is in de zomermaanden op woensdag- en vrijdagmiddag te bezichtigen. Iedereen kan er dan een kijkje nemen. De Vischpoort is ook open op de Hanzedagen en op feestdagen. Wie de Vischpoort wil gebruiken voor een feestje of receptie kan contact opnemen met de huismeester via: huismeester@herderewich.nl.

Zaterdag 19 april t/m zondag 8 september

Stadsmuseum Harderwijk. Tentoonstelling 'Schilderleven', schilderijen van Diny Boogaart. Zie toelichting en stadsmuseum-harderwijk.nl.

Donderdag 16 mei t/m zondag 23 juni

Stadsmuseum Harderwijk. Fototentoonstelling 'Schoonheid van Verval', foto-expositie van AFV De Iris op de begane grond van Stadsmuseum Harderwijk in de Smeepoortzaal. Gratis toegang. Zie toelichting en stadsmuseum-harderwijk.nl en afvdeirisharderwijk.nl.

Zaterdag 8 juni

Aaltjesdag. Herdenking verdronken Harderwijker vissers. Havendam op het Bargje, aanvang plechtigheid: 10:30 uur. Zie toelichting.

Verliefd op Harderwijk

*Harderwijk bloeit bijna 800 jaar
De Sporen zijn nog zichtbaar*

*Startend in 1231 als een stad
hoe vooruitstrevend was dat*

*Herderewich werd toen ommuurd
en het tuig bruusk naar huis gestuurd*

*Een heuse vestingstad voor veiligheid
Met z'n allen beschermd tegen vijandigheid*

*En als ik tegenwoordig rondkijk
Is er geen stad gelijk aan ons Harderwijk*

D'ouwe

Zondag 30 juni t/m zondag 28 juli

Keti Koti. In het Stadsmuseum Harderwijk wordt op 30 juni een Keti Koti-herdenking gehouden. Aansluitend wordt de gratis tentoonstelling over Keti Koti geopend in de Smeepoortzaal. Tijdens de expositiemaand bestaat op zaterdag 6 en 13 juli de mogelijkheid een Keti Koti-wandeling te maken. Opgave daarvoor via: contact@rondeelharderwijk.nl.

Zondag 30 juni

Gluren bij de burens. De Vischpoort gaat ook dit jaar de deuren weer open zetten voor 'Gluren bij de burens'. Er zullen meerdere artiesten optreden in de Vischpoort. Kom gezellig gluren en luisteren naar muziek op deze iconisch plek in de stad.

Donderdag 4 juli t/m zaterdag 6 juli

Podiumspektakel. Kloosterplein, titel: 'Waar ooit het woeste water was'. Zie toelichting.

Woensdag 11 september

Algemene ledenvergadering van Herderewich met vooraf een lezing.

Zaterdag 14 september en zondag 15 september

Open Monumentendag. Thema: 'Erfgoed van routes, netwerken en verbindingen'. openmonumentendag.nl/harderwijk.

Woensdag 13 november

Hierdense historische avond in het dorpsshuis van Hierden.

Schilderleven

"Ik ben mijn werk", zegt beeldend kunstenaar Dinie Boogaart. Haar schilderijen zijn dan ook zoals zij zelf is: kleurrijk, expressief en authentiek.

De stijl van Dinie Boogaart is uitgesproken en heel herkenbaar. Ze gebruikt krachtige, heldere kleuren en zet haar onderwerpen neer met brede, zichtbare olieverfstreken of losse, trefzekere lijnen pastelkrijt.

De Schoonheid van Verval

De IRIS is een vereniging van actieve en enthousiaste amateur-fotografen uit Harderwijk en omstreken. De leden van de fotoclub hebben het uitdagende overkoepelende thema van hun foto-expositie elk op geheel eigen wijze geïnterpreteerd en in beeld gebracht. Het resultaat is dan ook zeer veelzijdig en aansprekend.

Podiumspektakel 2024

Alweer voor de 5^e keer presenteert het Podiumspektakel een prachtige musical over de rijke historie van Harderwijk. De titel is: 'Waar ooit het woeste water was'. Het verhaal speelt zich zo'n honderd jaar geleden af in Harderwijk. De afsluiting nadert zijn voltooiing en dat heeft grote consequenties voor de Harderwijker vissers. Ze zien hun broodwinning verloren gaan en hoe zal hun toekomst er dan uit gaan zien? Wie is voor en wie is tegen de afsluiting van de Zuiderzee? Hoe houden de families zich staande in deze nieuwe tijd? Blijven ze vissen of maken ze gebruik van de uitkoopregeling die de regering hen aanbiedt? Het belooft weer een echt spektakel te worden.

Locatie: Kloosterplein. Datum: 4, 5 en 6 juli.

Kijk op podiumspektakel.nl/kaarten-bestellen om kaarten te bestellen.

Herdenking verdronken Harderwijker vissers

De Aaltjesdagen zijn dit jaar van donderdag 6 juni t/m zaterdag 8 juni. Op zaterdag 8 juni gaan de feestelijkheden niet van start voordat de verdronken vissers van Harderwijk in stijl worden herdacht. Bij het monument op het Bargje, aan de Havendam, zal een waardige herdenking worden gehouden door Theo Bakker met daarna een kranslegging. Herderewich zal namens de leden een krans leggen. De herdenking is voor iedereen toegankelijk. Locatie: Havendam op het Bargje, aanvang 10:30 uur.

Afbeelding 1, "t Gezicht op het Huis den Essenburg", gravure door Thomas Jan Walter, circa 1750 (bron: Stadmuseum Harderwijk).

Hij moet dus goed geboerd hebben, want de Sassenstraat is een, zo niet dé, hoofdstraat van Zwolle. Maar wat ik over hem als Harderwijker heb kunnen vinden is niet veel goeds! Want op 15 februari 1765 wordt hij door de Harderwijkse schepenen 'gecondemneerd ter oorszaak sich niet ontsien heeft om Aleijda, dienstmaagd van Arnoldus Rosendaal, met een stok te slaan, en bij continuatie aan haar slaande, gemelde meijd tot in Rozendals hujs te vervolgen'. Hij moet wel erg boos geweest zijn. Helaas wordt de reden daarvan niet vermeld, maar een boete van \$ 40 cum expens loog er niet om: omgerekend naar nu ruim 500 euro! Het echtpaar krijgt drie kinderen. Thomas Jan, de middelste wordt 17 november 1720 gedoopt.

THOMAS JAN; EEN 'UITMUNTEND'? KUNSTENAAR

Met hem begint het echte Harderwijkse leven van de Walters. Thomas Jan trouwt op 16 mei 1740 met de in 1707 in Harderwijk geboren Arwarda Leij. Het echtpaar krijgt 3 zonen en 1 dochter. Ook Thomas Jan staat te boek als koopman, maar waar zijn handelswaar uit bestaat heb ik ook niet kunnen achterhalen. Maar hij blijkt over artistieke gaven te beschikken. Vele Harderwijkers hebben wel eens in het Stadmuseum de door hem gemaakte gravure "t Gezicht op het Huis den Essenburg" gezien (zie afbeelding 1). In het boek "Rijke baronnen en bezitloze paters, 375 jaar De Essenburgh" van Martijn Pijnenburg wordt deze gravure abusievelijk toegeschreven aan F. W. Greebe. Deze Greebe was de Amsterdamse Kunst & Kaartverkoper 'op den Dam bezuiden 't Stadhuis', niet de maker, maar wellicht wel de opdrachtgever van Thomas Jan. Zo bezit het Rijksmuseum ook een prachtige gravure in kleur, die Thomas Jan maakte van "t Vermaakelijke Lust-Huis het Loo" te Apeldoorn (zie afbeelding 2). Ook deze prent zal hij in opdracht van Greebe hebben gemaakt. Thomas Jan moet deze huizen op locatie hebben getekend. Onder de prent staat namelijk T. J. Walter Del (heeft getekend) advi (naar het leven) 1759. De tekeningen moet hij later thuis omgezet hebben in een gravure.

Dat maken van een gravure vereist grote handvaardigheid, oefening en scholing. In mijn speurtocht kwam ik er achter dat Thomas Jan in de leer geweest is bij Jan Maurits Quinkhard (1668-1772), die medio 18^e eeuw de bekendste portret-

schilder van Amsterdam was. In het Rijksmuseum bevindt zich ook een gegraveerd portret van Ds. J. Boon (zie afbeelding 3), dat Thomas Jan maakte naar het door Quinkhard geschilderde portret.

Zoals gezegd was Thomas Jan als stempelsnijder verbonden aan de Geldersche Munt. In het Stadmuseum bevinden zich diverse munten en penningen van zijn hand. Ook dat snijden van de muntijzers/stempels, waarmee de munten en penningen werden vervaardigd, was een moeilijk en precies werkje. De Geldersche Munt maakte grote hoeveelheden munten op bestelling van de Gelderse overheid, maar ook voor Overijssel, Groningen en de Verenigde Oost-Indische Compagnie, de VOC.

Dertig jaar later, tijdens een inspectie van het "Comité tot Visitatie van de Munt" (juli 1787), wordt echter geconstateerd dat 'de fraaiheid' van de door Thomas Jan vervaardigde stempels 'een en andermaal reflectie hadden gebaart als niet zo wel zijnde uytgevoerd als die op andere nederlandsche Munten'. Hij kwakkelde namelijk al lange tijd met zijn gezondheid en heeft zijn zoon Hendrik, die kennelijk ook over de nodige handvaardigheid beschikt, al als hulpje ingeschakeld. Als Thomas Jan in januari 1790 komt te overlijden wendt zijn weduwe Arwarda/Aarbarda zich

Afbeelding 3, Portret van Ds. J. Boon, gravure door Thomas Jan Walter, circa 1750 (bron: Rijksmuseum Amsterdam).

Afbeelding 2, "t Vermaakelijke Lust-Huis het Loo", gravure door Thomas Jan Walter, 1759 (bron: Rijksmuseum Amsterdam).

Wie? Wat? Walter? Zoektocht naar dezen en genen

Dat mijn rechtstreekse voorvader Thomas Jan Walter in Harderwijk woonde en als stempelsnijder verbonden was aan de Geldersche Munt was mij bekend, maar dat hij een begenadigd graveur was van wie het Rijksmuseum (!) acht werken bezit, wist ik tot voor kort nog niet. Toen ik door toevallige omstandigheden in 2022 zelf inwoner werd van Harderwijk, besloot ik op zoek te gaan naar de sporen van mijn 18^e eeuwse Harderwijkse voorvaderen, met onder meer bovenstaande ontdekking als gevolg. Een aantal resultaten van deze spannende en interessante zoektocht naar mijn rechtstreekse voorouders Walter volgen hieronder. Een uitgebreider verhaal staat in een boek met bovenstaande titel. Dat bevindt zich inmiddels in de bibliotheek van het Historisch Kenniscentrum Harderwijk.

LODEWIJK; BEN ICK VAN DUITSCHER BLOED

Wanneer mijn eerste Nederlandse voorvader Lodewijk Walter, die uit Hameln (Du.) afkomstig was, in Harderwijk kwam wonen, heb ik niet kunnen vinden. Voor zover ik heb kunnen nagaan was hij de zoon van de Luthers predikant Anthon Walter, die in 1664 het burgerrecht van Hameln kreeg. Lodewijk werd rond 1680 geboren. Hij verliet Hameln, wellicht niet zozeer weggevoerd door de tonen van Rattenvanger, als wel gelokt door de mogelijkheid rijkdom te verwerven. Hij wist dat Zwolle destijds het stapelrecht voor de transitie tussen Westfalen en Amsterdam had. En zo vertrok hij naar deze stad en vestigde zich in 1701 aldaar als koopman. In 1714 trouwt hij met Barbara Cornelia van Houten. In 1745 geeft hij voor geleverde winkelwaren als onderpand twee huizen onder één dak, gelegen in de Sassenstraat in Zwolle en een hof, gelegen buiten de Camperpoort.

tot de "Heeren der Raaden des Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen, residerende te Arnhem" met het verzoek haar zoon Hendrik officieel als opvolger van Thomas Jan als stempelsnijder te benoemen, waarbij zij vermeldt dat hij "de nodige bekwaamheden heeft en zijn gedrag onberispelijk zij". Op dat laatste kom ik hieronder nog even terug. De waardijn W. de Meester, een door de overheid aangestelde toezichthouder, dringt in een brief aan genoemde Heeren er op aan om Hendrik snel bij de Munt in dienst te nemen, omdat anders de VOC in de problemen zou komen! Dan denk ik met enige trots en ironie dat zijn aanstelling toch niet heeft kunnen voorkomen dat de VOC in 1799 haar einde vond.

HENDRIK; DE 'IGNOBELE' NOTABEL

Dat Hendrik inderdaad over het benodigde artistieke talent en de benodigde vaardigheid beschikte is te zien aan de zilveren penning, die hij in 1796 ter gelegenheid van de "Muntbusopening" maakte (zie afbeelding 4). De muntbusopening was een officiële bijeenkomst waarbij door de waardijn de kwaliteit van alle soorten munten die sedert de vorige controle waren gemunt

Afbeelding 4, Zilveren penning van de Geldersche Munt, in 1793 vervaardigd door Hendrik Walter ter gelegenheid van de "Muntbusopening" (bron: Stadsmuseum Harderwijk).

werd beoordeeld. Deze penning stelt voor: Vrouwe de Hoop met het anker als symbool, achter haar de smeltoven en drie schepen, die de muntmetalen aanvoeren. Deze penning is te midden van vele andere munten en penningen in het Stadsmuseum te zien. (zie afbeelding 5) Hendrik Walter (gedoopt op 7 februari 1751) huwt in 1790 met Jacoba Birgitta Bodenstaff. Het echtpaar kreeg maar liefst 16 kinderen, waarvan er 4 als baby zijn gestorven. Ook Hendrik boerde goed. Hij was groothandelaar in vis. Hij dreef, zo vond ik in het Recognitieboek Harderwijk

Afbeelding 5, Duit van de Geldersche Munt, in 1796 vervaardigd door Hendrik Walter (bron: Stadsmuseum Harderwijk).

1776-1788, handel met onder meer Duitsland in 'schelvis, cabbellauw en bokkem'. Maar hij had ook andere bronnen van bestaan. Hij had een jeneverstokerij in de Bongerdsteeg en handelde in vastgoed door huizen te kopen en te verkopen. Zo kocht hij in 1780 het hoekhuis Grote Oosterwijk/Keizerstraat en in 1805 het kapitale huis naast het Leienhuis in de Vijhestraat, dat hij in 1817 weer verkocht.

Hij moet door dat alles tot de gezeten burgers van Harderwijk hebben behoord, want hij werd benoemd tot Regent/Weesmeester van het Burger Weeshuis en blijkens het boek over deze instelling "Tot behoef der arme wesen" van O. Moorman van Kappen heeft hij met zijn collega-weesmeesters een groot financieel probleem met succes weten op te lossen. In een brief van "De Mag. Der Stad Harderwijk" aan "Den Drost des Kwartiers van Arnhem" d.d. 21 van de Wintermaand 1810 wordt Hendrik Walter vermeld als een van personen 'welke op de lijst der notabelen zoude kunnen worden geplaatst' om als "Raad" deel uit te maken van het stadsbestuur. En zo werd hij in 1811 in deze functie benoemd. Leuk natuurlijk, maar het verbaast mij wel. Want van onbesproken gedrag, zoals zijn moeder destijds schreef, was hij beslist niet! Immers, zo vond ik in genoemd Recognitieboek: "Schepenen condemneren Hendrik Walter en Boon van Voorst (Boon was zijn zwager) ter oorsake sig niet te hebben ontsien om op 5. November 1776 te Ermelo de Jooden Nathan Jonas en Nathan Levi op een verregaande wijze met stokken te slaan en hetselve naderhand in de herberg de Waterplas te hervatten ieder in een boete van twintig Heerenponden, en daarboven ijder in 1/3 van de kosten. Proninc. d. 21 maart 1777". En drie jaar later krijgt hij nogmaals een veroordeling aan zijn broek: "Schepenen condemneren Hendrik Walter ter oorsake dat hij op aan seggen van den Roeijdrager (soort gerechtsdienaar) verwijgert heeft sig den 6 dec. te susteren (verschijnen) ter plaatse daar de Brandtspuijt sou worden geprobeert de officieren van de spuijt te betalen. d.7 julij 1780 sulks binnecamers door den eersten Burgemeester in der tijd aangesegt. Lunae 25 sept. 1780". Tja, net zoals zijn grootvader Lodewijk, had hij kennelijk losse handjes, waarmee hij toch weg kwam! Hendrik overlijdt op 16 mei 1840 in de ouderdom van ruim 89 jaren. Hij moet een gelukkig huwelijk gehad hebben (16 kinderen...), want zijn vrouw spreekt in de overlijdensadvertentie van "eene hoogst gelukkige Echtvereeniging van 49 jaren en elf maanden".

Nog even twee kleine wetenswaardigheden. Hendriks zuster, Jannetje Walter, getrouwd met de eerder genoemde Boon van Voorst (1^e luitenant) wordt op een avond in 1786 door een zekere Van Kisvelt op straat met een dode kat bekogeld waarvoor 'Schepenen' de dader 'condemneren om op water en brood (Ja, zo ging dat!) te worden gezet in 't Planciusgat'. Jannetje overleed in 1850 'oud 100 jaar en zeven maanden' hetgeen voor het Overveluwsch Weekblad aanleiding was te vermelden 'dat men in deze streek dus kennelijk heel oud kon worden'. Dat oud-worden wordt zeker mede erfelijk bepaald, want ik heb uitgerekend dat al mijn voorouders van vaderszijde (Walters plus echtgenoten) gemiddeld de leeftijd hebben bereikt van 81 jaar, gezien de levensverwachting in de afgelopen drie eeuwen een zeer hoge leeftijd (levensverwachting rond 1900 : 44 jaar; rond 1950 : 70 jaar; heden man 75,5 jaar en vrouw 80,5 jaar).

DR. THOMAS JAN; IN DE VOETSPOREN VAN BOERHAAVE?

Op 22 maart 1791 wordt als oudste zoon van Hendrik mijn betovergrootvader geboren: T(h)omas Jan. Na de Latijnse school te hebben doorlopen schrijft hij zich in juni 1809 in als medisch student aan de Universiteit van Harderwijk. Zijn jongere broer Gerardus Johannes werd in 1816 ingeschreven als student Ontleedkunde en Physiologie (te zien op de afbeelding van het Album Studiosorum van het Harderwijkse Rijksatheneum (voortzetting van de Academie) in het boek "Een onderschatte universiteit; 350 jaar Gelderse Academie in Harderwijk" van Liek Mulder en Willem Frijhoff). Deze Gerard vertrok in 1821 als apotheker naar Suriname, waar hij in 1822 overleed. Ook twee andere broers, Jan Bo(o)nen en Franciscus werden apotheker en zullen in Harderwijk hun opleiding hebben genoten. Franciscus werd apotheker in Amsterdam en verkocht onder meer de medicinale bloedzuigers die zijn broer Thomas Jan in Apeldoorn kweekte.

Thomas Jan moet een ijverig student zijn geweest, want reeds op 17-jarige leeftijd wordt hij als apotheker geëxamineerd. Zijn kruidenkennis – een belangrijk onderdeel van het vak – zal hij 'om de hoek' opgedaan hebben, namelijk in de Hortus van de Universiteit. Op 12 mei 1812 legt hij zowel het examen geneeskunde als heelkunde af. Wellicht is zijn snelle studie ook veroorzaakt door wat de Leidse student Klikspan in

zijn boek "Studententypen" (1841) schrijft over de 'student Leyenaar', de student die in eigen stad studeert: "Zijn vader, een deftig man... bevriend met de professoren...verneemt gedurig naar den ijver en de vorderingen van zijn zoon, gaat in het geheim, nauwkeurig en angstvallig zijne gangen na en wint berichten in betreffende zijne kennissen". Gelegenheid voor allerlei baldadig studentikoos gedrag, waardoor je als straf in de 'carcer' van het Linnaeustorentje kon worden opgesloten, zoals mooi beschreven in bovengenoemd boek van Mulder en Frijhoff, zal er niet bij geweest zijn.

Omdat de Universiteit van Harderwijk in 1811 door Lodewijk Napoleon werd opgeheven heeft hij zijn studie elders moeten voortzetten. Hij koos voor de Universiteit van Groningen. Daar promoveerde hij op 9 juli 1813 op het onderwerp "De Tumoribus Externis Ordinandis" (Over het indelen van externe gezwellen). Zijn promotor was Professor Bernardo Francisco Suerman, voorheen chirurgisch hoogleeraar in Harderwijk! Grappig te bedenken dat de grootvader van mijn grootvader nog Latijn sprak, althans zich daarin schriftelijk kon uitdrukken.

Op 11 augustus 1814 wordt Dr. Thomas Jan door de Gouverneur van Gelderland aangesteld als ambtsmedicus van Apeldoorn 'zonder dat daaraan provisioneel enig traktement verbonden is'. Dit gebeurt omdat de gemeentekas na de Franse tijd nagenoeg leeg was. Thomas Jan heeft dan de zorg over ongeveer 6000 inwoners, verspreid over 341 vierkante kilometer, per rijtuig bezocht. Zijn inkomsten moet hij verkregen hebben uit de behandeling van particuliere patiënten en uit de verstrekking van medicijnen. Maar hij heeft nog een bron van inkomsten: het kweken van medicinale bloedzuigers, een destijds algemene therapie (aderlaten), en vanaf 1970 weer veelvuldig toegepast in de microchirurgie! Thomas Jan heeft een goede pers en is onder meer de geneesheer van de befaamde uit Elburg afkomstige Jhr. Jan Hendrik van Kinsbergen, de held van de Doggersbank (1781; Vierde Engelse Oorlog 1780-1784), die zich in Apeldoorn heeft terug getrokken. Thomas Jan huwt op 3 april 1823 met Wilhelmina Gunning, dochter van J. H. Gunning, actief ondernemer en in de Franse tijd 'maire' (burgemeester) van Apeldoorn. Zij krijgen 8 kinderen, o.m. Wilhelm, mijn overgrootvader. Met hem beginnen 2 generaties notarissen in Apeldoorn, maar dat is een ander verhaal en geen Harderwijkse geschiedenis meer.

tekst **Anita Raaphorst**

Anita Raaphorst is historicus en lid van de redactie van het Vittepraetje

Marten en Marrigje van de Waterweg Landverhuizers uit Hierden

In 2022 verscheen van de hand van John Wetzels het boekje 'Op weg naar een beter leven'. Hij belicht daarin een deel van de geschiedenis van de landverhuizers die vanuit Harderwijk en Hierden de reis naar Amerika aandurfden om daar een beter bestaan op te bouwen. Een van hen is Marten van de Waterweg die samen met zijn vrouw Marrigje in 1873 op de boot stapt. Het bijzondere is dat de familie een keer terugkomt om vervolgens in 1881 opnieuw te vertrekken naar Amerika. Een van zijn verre verwanten is Jacob Waterweg uit Nunspeet. Jacobs overgrootvader Hendrik was een broer van Marten. Hij heeft veel uitgezocht over zijn familie en reisde zelf met zijn twee kinderen naar Amerika om daar zijn familie te bezoeken. Met behulp van zijn informatie is dit verhaal tot stand gekomen.

VAN HIERDEN NAAR HOLLAND

Vanuit de Noordwest-Veluwe vertrekken tussen 1850 en 1880 ongeveer 1200 landverhuizers naar Noord-Amerika. Ongeveer 300 mensen daarvan komen uit Harderwijk en Hierden. Over het algemeen emigreren deze mensen vanwege de

verslechterde leefomstandigheden in Nederland, de armoede, overbevolking, geloofsvervolgning en discriminatie. Voor de inwoners van Harderwijk en Hierden geldt vooral dat ze op zoek gaan naar verbeterde leefomstandigheden.

Een van die inwoners uit Hierden is Marten van de Waterweg. Ook hij is op zoek naar lotsverbetering. Marten wordt op 3 november 1843 geboren als zoon van Jan Beertsen van de Waterweg en Aaltje Witteveen. Marten trouwt in januari 1872 met Marrigje Westhuis in Harderwijk. Ze gaan wonen op het adres 41 BK. In 1873 vertrekken ze naar Noord-Amerika, waarschijnlijk met een groep van 44 personen. Dit doen ze via Liverpool met het schip Abyssinia. Het echtpaar reist vermoedelijk laagste klas, dat betekent dat ze verblijven in slaapzalen tussendecks. Vaak moesten de reizigers zelf voor hun proviand zorgen.

Op 14 december 1877 schrijft hij zich opnieuw in Hierden in, nu met zijn twee kinderen Aaltje en Hendrik (Alice en Henry). Ze gaan bij zijn moeder wonen op adres 20C. In Hierden wordt in 1879 het derde kind Jan (John) geboren. In totaal zal het echtpaar acht kinderen krijgen. In april 1881 wordt de inboedel erfhuishouder

Een portret van de familie Waterweg, bron: Jacob Waterweg
staand: Sadie (Stientje), Jennie (Jannetje), Henry (Hendrik), Alica (Aaltje), Mary (Maria)
zittend: Martin (Marten), Bert (Beert), John (Jan), Jake (Jacob), Martha (Marrigje)

verkocht door notaris Termaat. Op 13 april 1881 vertrekt de familie opnieuw met het schip Castor om op 4 mei 1881 aan te komen in New York.

Waarom komt het gezin in 1877 terug? Was het leven in Amerika zwaar? Of was het vanwege bepaalde gebeurtenissen in de familie? Misschien was zijn moeder ziek en wilde Marten haar nog een keer bezoeken? Zij overlijdt namelijk in februari 1878. Ook trouwen twee van de broers van Marten in de jaren dat het gezin weer terug is in Hierden. In de archiefstukken wordt geen reden genoemd, het blijft dus gissen.

Name	Age	Origin	Other
Marten	33	Poland	
Marrigje	33	Poland	
John	10	Poland	
Jennie	10	Poland	
Alice	10	Poland	
Henry	10	Poland	
John	10	Poland	
Jennie	10	Poland	
Alice	10	Poland	
Henry	10	Poland	

De passagierslijst uit 1873 waarop de namen van Marten en Marrigje staan, bron: Free Online New York Passenger Lists, 1820-1897

BEROEP

Marten reist met zijn gezin door naar de plaats Holland aan het meer Michigan. Het gebied is

vroeger deel geweest van de jachtgronden van de Ottawa Indianen. Het is een dicht bebost gebied, maar niet onbewoonbaar. Marten wordt in Noord-Amerika ingeschreven als arbeider. De meeste van de mensen die emigreren naar de plaats Holland kopen of krijgen 40 tot 80 acre (ongeveer 16 tot 32 hectare) grond. Aangenomen mag worden dat Marten als landbouwer is gaan werken.

Het bord van Waterway Pines met daarnaast Jacob van de Waterweg met zijn twee kinderen, Linda en Mark, bron: Jacob Waterweg

Het moet hem redelijk voor de wind zijn gegaan; hij kan namelijk nog tweemaal een overtocht betalen voor het gezin. Later begint de familie een kerstbomenkwekerij die goed loopt. Nu nog is er een hele wijk in die streek die 'Waterway Pines' heet.

KINDEREN

Veel van zijn zonen worden later landbouwers en jagers. Zijn zoon Hendrik (Henry) fokt melkkoeien en ook beaglehonden; hij traint ze voor verschillende lokale belangrijke personen. Zoon Bert heeft een grote boerderij waar hij producten verbouwt en ze vervolgens lokaal verkoopt. Hij staat bekend om zijn geweldige meloenen. Een van de familieleden in Noord-Amerika, Brian Waterweg, heeft hier een mooi verhaal over. "Bert probeerde voortdurend te voorkomen dat lokale tieners die meloenen 's nachts zouden stelen. Op een keer zat hij daar de hele nacht te wachten tot ze terugkwamen. Toen ze dat deden, schoot hij een van hen met steenzout in zijn kont. Toen de neergeschoten

De grafsteen van Marten en Marrigje,
bron: Jacob Waterweg

jongen naar huis ging, vertelde hij zijn vader dat hij was neergeschoten met iets dat als een gek prikte. De dokter moest eraan te pas komen om het te verhelpen.”

Een van de dochters, Stientje (Sadie) heeft als bijnaam ‘crazy Sadie’. Zij overlijdt op 38-jarige leeftijd. Jannetje (Jennie) is nooit getrouwd geweest en woont bij een van haar zussen en diens man. Dochter Maria (Mary) trouwt met Ben Esenburg die later de opleiding tot dominee volgt.

DE NAAM ‘VAN DE WATERWEG’

“Er zijn twee verhalen over de herkomst van deze naam”, vertelt Jacob. “Volgens mijn vader Hendrik heette een van mijn voorvaders, Beert Jansen, met zijn achternaam eigenlijk Timmer en had hij schulden. Vanaf 1811, in de Franse tijd, moest ieder individu zich voortaan laten inschrijven bij de gemeente met een voor- en achternaam. Beert Jansen ging naar het gemeentehuis en zei: “Ik heb geen naam”, waarschijnlijk om aan de schulden te ontkomen. Hij werd toen ingeschreven onder de straatnaam waar hij woonde: Van de Waterweg.” Inmiddels weet Jacob uit onderzoek dat Beert Jansen geen Timmer heette. “Beert is twee keer naar de Burgerlijke Stand gegaan: in 1812 en in 1826. In 1812 heeft hij de naam Van Kortebroek aangenomen; hij woonde op een boerderij die Kortebroek heette, in de buurt van de Kouwe Hoek in Hierden. Dat is waar de Lageweg, de Wijtgraaf en de Waterweg bij elkaar komen. Er staat nu nog een boerderij die ‘Erf Kortebroek’ heet. Daarnaast moet het huis van de familie gestaan hebben. Op 6 mei 1826 veranderde hij nog een keer zijn naam in Van de Waterweg. Best mogelijk dat hij in dát gesprek heeft gezegd: ‘Ik heb geen naam’, omdat voor de tweede keer een naam aannemen natuurlijk niet mogelijk was. Maar een controle daarop uitvoeren was in die tijd natuurlijk onmogelijk. Beert Jansen had

een zwager die Timmer heette. Zou het kunnen dat hij geld geleend had van zijn zwager Timmer? En bij wijze van grap gezegd heeft dat hij helemaal geen geld van hem had geleend, omdat hij Van de Waterweg heette en niet Van Kortebroek, onder welke naam hij dan waarschijnlijk dat geld had geleend? Het is in ieder geval een mooi verhaal.”

In akten verdwijnt het voorvoegsel ‘Van de’ wel eens om later weer terug te komen. Jacob: “Mijn oudtante Teunisje benadrukte altijd dat het ‘Van de’ was.” Als Marten geëmigreerd is, wordt zijn naam Martin Waterweg. Maar op zijn grafsteen staat als voornaam Marten, maar blijft de achternaam Waterweg.

HARDERWYK CHRISTIAN REFORMED CHURCH

Iets buiten de plaats Holland ontstaat rond 1850 een nederzetting die gesticht is door families uit Harderwijk en Hierden. De naam wordt Harderwyk. Het bestaat uit verspreid liggende boerderijen. Later komt de nederzetting binnen de grenzen van de plaats Holland te liggen. Voor kerkbezoek moeten ze elke zondag meer dan 10 km reizen naar de plaats Holland, lopend of te paard. In 1882 wordt besloten een eigen onafhankelijke geloofsgemeenschap te vormen. 23 gezinshoofden stemmen hiermee in, waaronder ook Marten Waterweg.

De familie Waterweg is generaties lang actief in deze kerk. Zoon Hendrik (Henry) is een tijdlang voorzanger tot er geld is om een orgel voor de kerk aan te schaffen. Dochter Jannetje (Jenny) is lid van de Ladies Aid Society of Early Years. Kleinzonen en achterkleinzonen bekleeden het ambt van ouderling en diaken.

SCHILDERIJ VAN DE VISCHPOORT

In de Harderwyk Christian Reformed Church hangt een schilderij waarop de Vischpoort is afgebeeld. Jacob vertelt dat hij bezoek kreeg van twee familieleden uit Holland, Michigan. Hij liet ze Harderwijk zien en leidde ze via de Boulevard naar de Vischpoort. Groot was de verbazing, maar ook de blijdschap bij de bezoekers toen ze deze poort herkenden van het schilderij in hun woonplaats.

Het schilderij van de Vischpoort zoals het in Holland hangt,
bron: Jacob Waterweg

OP DE SCHAATS NAAR DE KERK

Jacob eindigt met een mooi verhaal over Marten van de Waterweg: “Marten kon heel goed schaatsen. De Zuiderzee was in die tijd in de winter helemaal dichtgevroren. Op zondag mocht je natuurlijk niet schaatsen. Daar hadden ze iets op bedacht: ze gingen naar de kerk in Kampen. Maar dan wel, heel slim, op de schaats. Een keer was Marten wat vergeten. Hij zei dat hij wel even terug zou gaan en hij zou de rest van de groep wel weer inhalen. Hij kon zo goed schaatsen, dat moest wel lukken. De rest schaatste naar Kampen en kwam daar aan, maar ze zagen Marten nergens. Ze besloten toch maar naar de kerk toe te gaan. Zat hij al hoog en droog in de kerk! Hij was wat hogerop over de zee geschaatst, hen zo voorbij gereden. Misschien zijn ze maar één keer op de schaats naar de kerk gegaan, maar het is natuurlijk een mooi verhaal.”

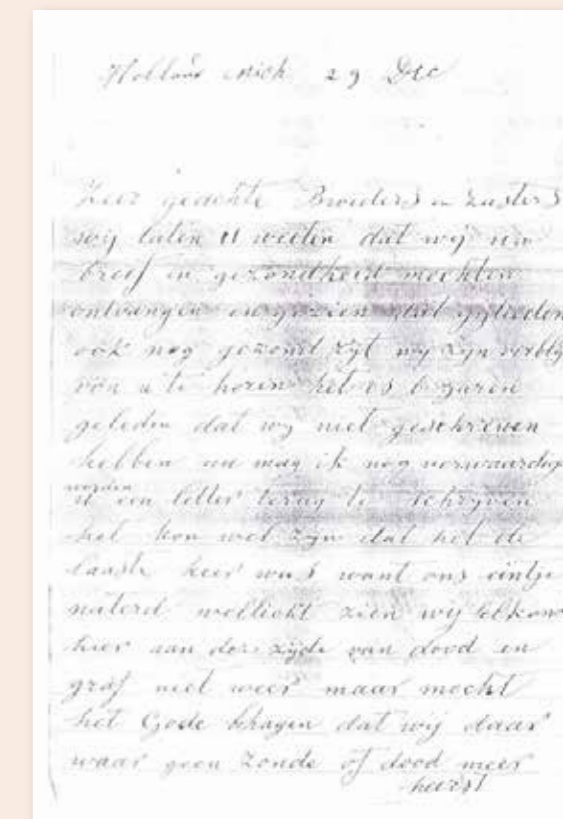
Een handgeschreven brief van Marten aan zijn familie in Nederland, bron: Jacob Waterweg

BRONNEN

- Familiearchief van Jacob Waterweg, Nunspeet
- J. Wetzels, ‘Op weg naar een beter leven’. De periode van de landverhuizing 1850-1880. Harderwijkers en Hierdenaren vertrekken naar Amerika. Jaarboek van de Historische Vereniging Herderewich, 2022
- ‘One hundred years of blessings’. Centennial Edition. Harderwyk Christian Reformed Church’ 100th anniversary 1882-1982, Holland, Michigan 49423
- https://www.familysearch.org/en/wiki/Free_Online_New_York_Passenger_Lists_1820-1897

BRIEVEN

De enige manier van contact tussen de achtergebleven familie en het geëmigreerde gezin was via brieven. Er is een aantal brieven bewaard gebleven die met name geschreven zijn door dochter Jannetje (Jennie). De brieven gaan voornamelijk over hun gezondheid, de oogst, de prijzen van levensmiddelen en het weer. Zelf erkent Jannetje: “Ik ben een slechte schrijver en Hollands schrijven gaat ook niet zoo goed”. Opmerkelijk is een brief van Marten zelf, geschreven op 29 december 1918. “Het is 6 jaren geleden dat wij u geschreven hebben. Nu mag ik nog vervaardigd worden u een letter terug te schrijven. Het kon wel zo zijn dat het de laatste keer was, want ons eintje naderd. Wellicht zien wij elkander hier aan deze zijde van dood en graf niet weer.” Marten heeft na deze brief nog ruim vijf jaar geleefd. Hij overlijdt op 5 juni 1924. Marrigje overlijdt twee jaar later op 17 mei 1926. Beiden zijn begraven in Lakewood Cemetery, Holland, Ottawa, Michigan, United States.

tekst Ad Sitsen

Ad Sitsen was apotheker, arts en buitengewoon hoogleraar klinische farmacologie. Bij de Gelderse Academie richt hij zich op de oude medische faculteit en haar professoren.

Professor Rudolph Forsten

Portret van prof. Rudolf Forsten, gemaakt door een onbekende kunstenaar (bron: Stadsmuseum Tilburg).

Rudolph Forsten werd geboren op 26 juli 1751 te Wildervank (Oldampt). Hij was "uit eenen aanzienlyken stam gesproten". Aanvankelijk volgde hij een militaire opleiding, "geplaatst onder de banieren van zynen Grootvader Z. Satink, Lt. Colonel in het regiment van den Lt. Generaal L.A. van Oyen". Maar hij vond zich daarvoor al gauw ongeschikt en voelde zich aangetrokken tot letterkundig en wetenschappelijk onderwijs. En kennelijk heeft hij zich bedacht, want hij bezocht eerst met goed gevolg het gymnasium te Zwolle en liet zich vervolgens op 19 september 1768 als medisch student in Groningen inschrijven.

Rudolph studeerde daar bij P. Camper en de al even verdienstelijke G. van Doeveren. Gedurende zijn studie werd een van zijn leermeesters, de reeds genoemde professor van Doeveren, beroepen naar Leiden. Rudolph Forsten volgde hem naar Leiden en voltooide daar zijn geneeskundige opleiding, natuurlijk bij Van Doeveren, maar ook bij andere beroemde professoren uit die tijd, zoals Gaubius. Rudolph Forsten verdedigde op 25 augustus 1774 "zijne geleerde en oordeelkundig bewerkte Verhandeling, over eenige uitgelezene natuurkundige geschilstukken (...) met algemeene

goedkeuring en buitengewone vlugheid." Hij bekwaamde zich onder andere in de "Inënting der Kinderziekte, welke toen ter tyd velen der voornamen naar de omstreken van Leyden trok". Hoogstwaarschijnlijk ging het daarbij om pokken. Op 3 februari 1775 verdedigde Forsten met goed gevolg het proefschrift. 'Disquisitio medica Cantharidum historiam naturalem, chemicam et medicam exhibens' oftewel 'Een Verhandeling, houdende de Natuur-, Schei- en Geneeskundige Geschiedenis der Spaansche Vliegen'¹. En op 9 februari 1775 werd Rudolph Forsten door zijn leermeester G. van Doeveren met de waardigheid van geneesheer bekleed, nadat hij een redevoering had gehouden "over het voortreffelijke in de Geneeskunde, vooral met betrekking op het genoeg uit betoonde menschlievendheid".

HARDERWIJK

Forsten was van plan om zich in Amsterdam als geneesheer te vestigen, maar voordat het zover was werd hij geheel onverwacht op 2 augustus 1775 tot gewoon hoogleraar in de theoretische geneeskunde, ontleed- en heilkunde aan de Harderwijker hogeschool beroepen: zijn bekwaamheden waren niet onopgemerkt gebleven. De oorzaak van het beroep op hem was dat de Harderwijker hoogleraar Nahuys kort daarvoor naar Utrecht was beroepen. Forsten aanvaardde deze academische functie op 25 oktober 1775 en hield op 5 juni 1776 zijn inaugurele rede getiteld 'Oratio de Belga rummeritis in oeconomia corporis humani extrican-

da' oftewel 'Rede over de verdiensten van de Belgen bij de ordening van het ontleden van het menselijk lichaam'. "Hy sprak met sierlykheid, met uitnemende bevalligheid, en ten roem zyner kunde."

In 1783 werd zijn aanstelling veranderd in Medicina forensis ("Geneeskunde der Vierschaar" oftewel gerechtelijke geneeskunde) en in 1791 - na het vertrek van zijn ambtgenoot Van Geuns naar Utrecht - in diens plaats tot professor primarius der geneeskunde en archiater (hoofdgeneesheer) van Gelderland. In die tijd hield hij op met het onderwijs in de ontleed- en heilkunde en legde zich in plaats daarvan toe op de praktische geneeskunde. En vijf jaar later deed hij ook afstand van het onderwijs in de gynaecologie. Forsten was omringd door een aantal goede leerlingen, zoals bijvoorbeeld J. Bennet. Deze was een geliefde en zeer verdienstelijke leerling van Forsten en verdedigde onder zijn voorzitterschap in 1782 een verhandeling "over het eerste ademen van den pas geboren mensch". Rudolph Forsten gaf onderwijs en deed onderzoek 'in de Ontleed- en Natuurkunde van den mensch'. Verder liet hij een kabinet met ontleedkundige voorwerpen na, dat zeer werd geroemd. Daarnaast was hij ook werkzaam als arts en behandelde hij samen met zijn leerlingen patiënten en deed hij onderzoek naar de oorzaken van de ziekten en hun beloop.

Blijkens 'Het Album Promotorum van de Academie Te Harderwijk' was professor Forsten driemaal gedurende een academiejaar rector magnificus van de Universiteit van Harderwijk, te weten in de jaren 1778/1779, 1787/1788 en 1804/1805. In 1779 droeg hij dit ambt over met een rede over "de natuur, hare eigene helpster". Op 10 juni 1788 legde hij het rectoraat neer met een rede over 'het toevoorzigt der wetten, ten behoud van den nog ongeboorenen, ook na 's Moeders overlyden' en in 1798 trad hij voor de tweede maal af als rector magnificus. Hij had daarvoor een rede geschreven, maar "door eenen min gunstigen zamenloop der tydsomstandigheden heeft dit, naar hooger goedvinden, geene plaats kunnen grypen". Hij kon zijn rede dus niet uitspreken, maar de reden daarvoor is ons niet bekend. Of hij tijdens zijn derde periode als rector magnificus ook nog een of meer belangrijke redevoeringen heeft gehouden is niet bekend.

Rudolph Forsten was lid van geleerde genootschappen van onder meer Haarlem, Rotterdam, Vlissingen, Utrecht, Londen, Edinburgh en werd ook bekleed met de waardigheid van het 'Stads Doctoraat' te Harderwijk. Voorts was hij voorzitter van de Geneeskundige Commissie te Arnhem.

PERSOONLIJK

Rudolph Forsten was in juli 1776 getrouwd met Agnes Nieuhoff, de zuster van zijn ambtgenoot en 'Academie-vriend' Nieuhoff. Zij kregen vijf dochters en een zoon. Tot groot verdriet moest hij meemaken dat eerst zijn tweede

dochter en later ook zijn oudste dochter, die de vrouw was van zijn ambtgenoot Van Maanen, overleed. Zijn zoon, die hij mede had opgeleid, verbleef te Parijs toen Rudolph als voorzitter van de Geneeskundige Commissie te Arnhem ziek werd en naar huis werd vervoerd "en binnen zes dagen onder de hevigheid eener catharrale koorts, tot allergrievendst leed der zynen, bezweek".

TOT SLOT

Bij zijn overlijden op 17 april 1807 was Rudolph Forsten pas 55 jaar. Hij had zich onderscheiden, zowel door zijn geleerdheid als door zijn welsprekendheid, en was tot aan zijn dood werkzaam geweest aan de universiteit van Harderwijk.

ENKELE WERKEN VAN RUDOLPH FORSTEN

- Dissertatio Academica, questiones selectis physiologicis exhibens, Lugd. Bat. 1774
- Waarneming wegens eene bijzondere besmetting der kinderziekte, 1780.
- De veeppest, welke zich in het quartier van Nijmegen geopenbaard heeft, onderzocht, en eene geneeswijze tegen dezelve voorgedragen; waarbij gevoegd is, voorbehouden geneeskundig advis over dezelve veeppest, ingebracht door de geneeskundige faculteit te Harderwijk, Amsterdam, 1798.
- Kort verslag nopens den uitslag der ingeënte, vergeleken met de natuurlijke kinderziekte, 1800.

VOETNOOT BIJ HET ARTIKEL

¹ Cantharis is een geslacht van kevers uit de familie van de soldaatjes (Cantharidae). Hoewel dit geslacht thans niet de Spaanse vlieg (Lyttavesicatoria) omvat, werd deze ook wel cantharide genoemd. Dit middel werd in de geneeskunde gebruikt wegens de blaartrekkende, irriterende stoffen die de Spaanse vliegen bij gevaar uitscheiden.

BRONNEN

- Algemeene Konst- en Letter-Bode, voor het Jaar 1810. No. 45. Vrijdag den 9den van Slagtmaand. Levensberigt wegens den Hoogleraar Rudolph Forsten
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (1918)
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Spaanse_vlieg
- <https://nl.wikipedia.org/wiki/Cantharis>
- <https://www.ensie.nl/winkler-prins-1870/forsten>
- <https://www.brabantserfgoed.nl/collectie/object/enb-324-objecten/07b0e0230fe-90de45eabe7bfd57a50e52c01b815>

tekst **Jan Ruijne**

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het *Vittepraetje*.

Jongeren moeten ervaren hoe gevoelens van racisme en discriminatie ontstaan

Stichting wil Harderwijkse synagoge ombouwen tot centrum tegen antisemitisme

De Stichting Joods Erfgoed Harderwijk wil de voormalige synagoge in de binnenstad van Harderwijk ombouwen tot een centrum tegen antisemitisme. Doel is om vooral jongeren bewust te maken van de gevolgen van discriminatie, racisme en antisemitisme. In de synagoge ondergaan jongeren een experience, een beleving. Bij die beleving worden de jongeren van nu virtueel aan de hand genomen door de Joodse Harderwijkers van toen, mensen die echt hebben geleefd. De realisering van het nieuwe centrum moet de kroon worden op het werk van de stichting.

Het is een ambitieus en duur plan. Het interieur van de synagoge gaat flink op de schop. Maar belangrijker dan de bouwkundige aanpassingen is het creëren van een virtuele experience die jongeren aanspreekt. Om de kans van slagen zo groot mogelijk te maken is er uitgebreid onderzoek gedaan naar hoe jongeren informatie tot zich nemen. Daaruit blijkt dat een expositie met enkel foto's en objecten -voorzien van tekstbordjes- niet meer van deze tijd is. Audio is voor jongeren heel belangrijk. Ook heeft het onderzoek duidelijk gemaakt dat jongeren vooral geraakt worden door echte verhalen.

ANTON DANIËLS

Maar laten we even een stapje terugdoen. De Stichting Joods Erfgoed is in 2019 ontstaan. Voornaamste doel was op dat moment om de resultaten van het levenswerk van Harderwijker Anton Daniëls veilig te stellen. Daniëls heeft twintig jaar lang onderzoek gedaan naar Joodse Harderwijkers. Meer specifiek: naar de Joodse gemeenschap zoals die in 1940 bestond. Met grote vasthoudendheid heeft hij die Harderwijkers een gezicht gegeven. Hij heeft foto's en verhalen weten te vinden waardoor het mensen van vlees en bloed zijn geworden. Hun levens worden beschreven in het boek 'Joodse Harderwijkers. Herinneringen aan de Joodse gemeenschap' (2014). Dit boek gaat niet over hun vaak gruwelijke dood, nee, dit boek gaat over hun leven. Uit Daniëls onderzoek wordt duidelijk dat Joodse burgers onderdeel uitmaakten van de Harderwijkse gemeenschap.

Het boek had een eindpunt kunnen zijn. Maar het liep anders. Boek en onderzoek bleken een bron van inspiratie te zijn voor andere initiatieven. In de eerste plaats de oprichting van de Stichting Joods Erfgoed. Die stichting wist subsidiegeld binnen te halen, waarmee onder meer een film is gemaakt over de Joodse gemeenschap van toen. Ook is er met heel veel geduld en na veel onderzoek een virtuele reconstructie gemaakt van het vooroorlogse Joodse leven. De beelden laten het interieur van de syna-

Een impressie uit het bidbook. Jongeren lopen met een tablet in de hand door de ruimte. Ze zien de Joodse Harderwijkers van toen en luisteren naar hun verhalen.

goge in 1940 zien, van het schooltje in de Hoogstraat, van de begraafplaats Beth Chaim. Verder heeft het Stadsmuseum een Joodse kamer ingericht en was er in Ermelo, in museum Het Pakhuis, een half jaar lang een expositie te zien over Bram en Eva Beem, twee Joodse kinderen. Beide

Eva Beem, dochter van Harderwijker Hartog Beem, leefde tijdens de oorlog onder een andere naam in Ermelo en schreef regelmatig brieven naar haar ondergedoken ouders. Deze brieven vormden de basis voor een expositie in museum Het Pakhuis.

musea maakten daarbij gebruik van de onderzoeksgegevens van Anton Daniëls.

Daar had het bij kunnen blijven. Maar gaandeweg ontstond bij het bestuur van de Stichting Joods Erfgoed het idee dat een centrum tegen antisemitisme nodig is in het Nederland van nu. Dat idee ontstond in 2022. Dus een jaar vóórdat Hamas de aanval op Israël opende. Zo'n 1300 Israëli's werden op die fatale 7 oktober op gruwelijke wijze vermoord. De Israëlische staat sloeg keihard terug. De aanhoudende verwoestingen in de dichtbevolkte Gazastrook komen bijna dagelijks in de nieuwsbulletins voorbij. Dit heeft gevolgen voor het aantal anti-Joodse incidenten in Nederland. Veel Nederlanders met een Joodse achtergrond voelen zich sindsdien niet meer veilig als ze de straat op gaan. Een centrum waarin duidelijk wordt gemaakt waartoe antisemitisme kan leiden is dan ook hard nodig, zo meent het bestuur van de Stichting Joods Erfgoed.

DE EXPERIENCE

Alles begint met een idee. Het is goed om met het idee te komen om een centrum tegen antisemitisme in te richten. Maar hoe werk je dat idee uit? De Stichting Joods Erfgoed vroeg en kreeg een forse som subsidie van provincie en gemeente om het idee uit te werken. Met dat geld konden twee gerenommeerde bureaus in de arm worden genomen. Het bureau Kinkorn heeft het plan bedacht en uitgewerkt. Maar de inbreng van het bureau Morrow was nodig om de juiste toon te vinden om jongeren te

bereiken. Het uiteindelijke plan is opgesteld door beide bureaus, waarbij de adviezen van het Stadsmuseum Harderwijk ook een rol hebben gespeeld. Het plan is vastgelegd in een zogeheten bidbook, in feite een plan om een project te kunnen realiseren. Met dat bidbook kunnen de grote cultuurfondsen worden aangeschreven. Het zijn deze cultuurfondsen die uiteindelijk bepalen of de plannen werkelijkheid worden. Naar schatting is er zo'n 1,5 miljoen euro nodig om de plannen te verwezenlijken.

Zoals gezegd: de beleving richt zich vooral op jongeren. Die jongeren komen straks de verbouwde synagoge binnen en krijgen een tablet en een koptelefoon aangereikt. De tablet gaat aan en de verteller legt de jongeren uit dat ze op tijdreis gaan, ze gaan naar het Harderwijk van 1940. Ze staan op dat moment in een ruimte waar objecten staan uit die periode. Langs de wanden zijn schaduwen van mensen te zien. Ze zien projecties van iemand die

Aron Härtz als puber. Deze Harderwijkse jongen stierf in 1943 in een Duits werkkamp, 19 jaar oud.

zit te lezen in een stoel, een jongetje speelt met een bal, weer een ander speelt viool, een baby wordt in de wieg gelegd. De verteller nodigt je uit om naar een fotolijst te lopen. In die fotolijst verschijnt -bijvoorbeeld- Jetty Härtz, een pubermeisje, in 1943 dertien jaar oud. Wat volgt staat in het bidbook prachtig beschreven:

"Jetty stelt zichzelf en haar gezin voor. Ze vertelt over haar leven vlak voor de oorlog. Terwijl je naar haar stem luistert, wordt haar verhaal visueel gesteund en verrijkt door de AR-animatie. Je ziet het beeld trillen van de spanning die ze voelt, gescheiden van haar ouders, ondergedoken te zijn. De kleuren veranderen, het licht komt tevoorschijn, wanneer ze vertelt over een zeldzaam gelukkig moment ondergedoken in het bos. Haar jeugdige angst om ontdekt te worden, die elke dag komt en gaat, wordt voelbaar gemaakt. Jetty deelt

mee dat haar ouders de laatste tijd gespannen zijn. De sfeer thuis voelt soms als een opgeblazen ballon, klaar om op elk moment uit elkaar te spatten. Terwijl je luistert en kijkt, begin je te begrijpen dat wat je ziet, haar gevoelens zijn die zich voor je ogen vormen en veranderen. Het wordt een intieme inkijk in haar innerlijke wereld, waar emoties en gebeurtenissen naadloos samensmelten, waardoor een diepgaande connectie ontstaat tussen de luisteraar en Jetty's persoonlijke ervaringen."

Het meisje neemt de jongere van nu bij de hand en vertelt over haar dilemma's, haar angsten. Het doel is om de boodschap zo levensecht mogelijk over te brengen aan de jongere met koptelefoon. De bedenkers van de

Frits Philips, de zoon van slager Philips. Hij stierf in een van de werkkampen rond Auschwitz. Frits werd 17 jaar.

experience wijzen er nadrukkelijk op dat ze geen pasklare antwoorden hebben en dat ze niet met een moralistisch vingertje willen zwaaien. De jongere die de beleving ondergaat moet zelf een mening vormen. Hij of zij kan meerdere levens van Joodse mensen in het Harderwijk van de oorlogsjaren volgen en wordt telkens uitgedaagd om beslissingen te nemen, beslissingen die de echte Joodse Harderwijkers ook echt moesten nemen. Gaven ze gehoor aan de stroom van Duitse verordeningen? Lieten zij zich wegvoeren naar een werkkamp? Of zouden ze hun huis en al hun bezittingen achterlaten om ergens onder te duiken? Na de individuele beleving is het de bedoeling om in de ontvangstruimte van de synagoge, op de begane grond, in groepsverband te discussiëren en ervaringen uit te wisselen.

BOUWKUNDIG

De Harderwijkse synagoge staat op de plek waar de Kleine Marktstraat en de Jodenkerksteeg elkaar kruisen en stamt uit 1840. Een eeuw lang is het gebouw intensief gebruikt door de Joodse gemeenschap. Na de oorlog

Het front van de voormalige synagoge met links de in brons gevatte vioolspeler en rechts het herinneringsmonument.

was er geen gemeenschap meer en heeft het gebouw verschillende eigenaren gekend. Het interieur is in de jaren tachtig ingrijpend verbouwd. Veel historisch gezien waardevolle elementen zijn toen verdwenen. Het exterieur is wel grotendeels authentiek. Aan de voorzijde is een herdenkingsmonument geplaatst. In 2021 is schuin vóór het monument een bronzen beeld van een Joodse vioolspeler geplaatst.

Om het gebouw geschikt te maken als modern centrum moet er flink verbouwd worden. De huidige, nogal onooglijke, entree in de Jodenkerksteeg moet plaatsmaken voor een ruime entree met veel glas, er moet meer licht komen in het gebouw. De begane grond blijft ontmoetingsruimte, de eerste verdieping wordt omgebouwd tot belevingscentrum. Voor de bereikbaarheid is een lift noodzakelijk. De synagoge is niet heel groot, maar juist omdat de beleving voor een groot deel virtueel is denken de bureaus Kinkorn en Morrow dat de huidige ruimtes voldoen.

Of het centrum voor antisemitisme er ook echt komt is op het moment van schrijven onzeker. De Stichting Joods Erfgoed Harderwijk is nog volop in gesprek met betrokken instanties. De opstellers van het *bidbook* hebben wel een tijdschema opgesteld: dit jaar, in 2024, moet de financiering rondkomen. In 2025 volgen aanbesteding en verbouwing. Begin 2026 wordt de inrichting van de expositie voltooid en zo rond de zomer zou het gebouw dan voor het publiek worden opengesteld. Dit is het ideale scenario. Of dit ook werkelijkheid wordt, we gaan het zien.

BRONNEN

- Daniëls, Anton – 'Joodse Harderwijkers. Herinneringen aan de Joodse gemeenschap', 2014. Deel 23 uit de Harderwijk Reeks, eindredactie Liek Mulder
- 'Antisemitisme. Beleefd, besproken, bestreden' januari 2024. Bidbook opgesteld door de bureaus Kinkorn en Morrow in opdracht van de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk
- Interviews met de bestuursleden Matty Moggré en Herman van Splunter, 2023/2024

De eerste vondst van Yvon van der Meer als archeoloog: een spijker en een krammetje.

tekst Yvon van der Meer

Yvon van der Meer is lid van de Werkgroep Archeologie van Herderwisch

Eendenkooien

Op een stormachtige buiendag, nog maar kortgeleden, betrad de 'Herderwischse' werkgroep Archeologie, in het kielzog en onder leiding van de archeoloog Maarten Wispelwey, een weiland in de buurt van Kerkdorp. De AHN (Algemene Hoogtekaart Nederland) liet namelijk bijzondere contouren in een van de weilanden zien. Een kasteel? Een donjon?

Tekening met aan de randen van het meer eendenkooien van het type 'rogge-ei'.

Met grote inzet en de geur van het vers bemeste land trotserend, werden er proefboringen gedaan, 'gemetaaldetectord', gegraven. Helaas werden er geen sporen gevonden van een kasteel. Wel werden er aan de randen oude spijkers, haken, verwrongen plaatjes enz. gevonden.

Ik mocht ook meedoen, voor de eerste keer. Alle weertypes bestendig, liep ik daar als een groen Michelinmanneltje en vond vrij diep, samen met mijn collega die ook Yvon heet..., een oude spijker en een krammetje. Blij als een kind waren we. Aan de randen van de contouren werd er meer oud ijzerwerk gevonden, dus het kon toch die verdwenen eendenkooi zijn die Ellen, ook van de werkgroep, suggereerde aan de hand van een gevonden archieftekening.

SAMENSPEL

De volgende dag, achter mijn laptopje gezeten, ging ik maar eens lezen over eendenkooien en ik las hoe het samenspel tussen kooiker, het kooikerhondje en de tamme en gekortwiekte eenden werkt tot de dag van vandaag.

Het is een soort jacht zonder geweer. De wilde eenden worden gelokt door tamme gekortwiekte of halftamme eenden, de kooiker gooit wat voer in de vangpijp waar 'zijn' eenden naar toe zwemmen, gevolgd door de hele meute wilde soortgenoten. (De levende have van een eendenkooi wordt soms 't veerspil genoemd.)

Met verbazing las ik hoe het kooikerhondje dan achter de lage schermen van de vangpijp met zijn kwispelende staartpuntje de eendjes nieuwsgierig maakt. En hoe de kooiker achterlangs sluipend, de eenden verder opjaagt. Totdat ze aan het eind van de vangpijp in hun stress tegen een schuin net vliegen ... vallen en er maar 1 optie voor ze overblijft: het vanghok in.

Het werd me nu duidelijk waar uitdrukkingen als "de nek omdraaien", "draaiwild", "achter de schermen", "de pijp uitgaan", "een vreemde eend in de bijt" vandaan komen.

Het vlees ging naar de welgestelden en een bijkomend voordeel voor de kooiker was het gebruik van zijn houtopstand - het geriefhout. (Hout nodig voor gereedschappen, kachel enz.).

Verzoek van Anthony van Westervelt in 1745 om verplaatsing van zijn eendenkooi.

Het blijkt dat een eendenkooi hebben, niet garant staat voor een goede vangst. Het seizoen speelt ook een rol, evenals de locatie of de route van de eendenvluchten. Of combinaties hiervan. Zo las ik dat grootgrondbezitter A. van Westervelt, o.a. ook burgemeester in Harderwijk en bezitter van kasteel "de Essenburg", op de Landdag in 1745, het verzoek deed om de kooi "op het meer en zijnde in verval geraakt" opnieuw te bouwen aan de andere kant van de "Hierder Beek" omgeven door het land van de aanvrager. ..op sodaene gerechtigheeden als aen die voorige oude en andere kooijen bij Placcaaten dezer landen zijn geconcedeert. (Placcaten waren een soort verordeningen, waar in dit geval een eendenkooi aan moest voldoen.)

Bonnekaart uit begin 1800 met 200 rr eendenkooien.

DE RECHTEN BEHOREND BIJ EEN EENDENKOOI

Een eendenkooi te mogen bezitten was eeuwen geleden niet voor iedereen weggelegd. Althans tot de Franse invloed kwam. Het motto Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, gaf ook kansen aan de gewone man; met wel wat centjes, dat wel. Vóór die tijd moest je als bezitter van adel zijn en/of een hoge positie hebben. En natuurlijk veel grond. In dat geval kon je aanspraak maken op het Recht van Eendenkooi. Een oud zakelijk recht. En er was een tweede recht: ten behoeve van de rust van de eenden, werd ook het Recht van Afpaling toegekend. Je mocht dan een bordje neerzetten op bijvoorbeeld 200 rr (Rijnlandse Roeden = plm. 753 m) vanaf het centrum van de kooiplas. (Deze aangewezen afstand kon verschillen). Daar werden bomen en struiken geplant als beschutting voor de eenden. Het was voor anderen verboden dit terrein te betreden.

Dat de burens niet altijd blij waren met dit verleende afpalingrecht, valt bijvoorbeeld te lezen in een document uit het jaar 1752: Jacob Claesen ca. Roeltje Heijmans. Impetrant is eigenaar van twee kampen lands, voor de Vogelkooi, onder Oosterwolde, te Doornspijk, met regt van uitwegen door het hek op Kuipers-erf. De gedaagde betwist hem dat regt. Het hof veroordeelt haar tot schadevergoeding en erkenning van impetrants regt".

Kooikers waren fel op het niet volgen van dit recht. Een voorbeeld van een zaak uit 1754: "P. Wilbrenninck ca. H. A. Brouwer c.s. Verschil over het regt van jagt binnen tweehonderd roeden afstands van de vogel- of eendenkooi, behorende aan het goed Soppenhof, ambt Doornspijk. Het hof verklaart den impetrant, in dit geval, wegens gebrek aan bewijs, niet ontvankelijk in zijn verzoek om schadevergoeding ter zake van inbreuk op zijn regt, door de gedaagden gepleegd."

HOE ANDERS ZAG HET LANDSCHAP ER UIT

Zie de afbeelding rond Kerkdorp: de cirkels geven aan hoe anders het vlakke gebied van nu er honderden jaren geleden uit heeft gezien! In die cirkels stonden namelijk bomen, struiken en

lag een grote waterplas. Volgens de Bonnekaart waren er begin 1800 twee eendenkooien en als we de eerdergenoemde hypothetische eendenkooi meenemen van het veldonderzoek, dan moet dat toch een boeiend afwisselend gebied zijn geweest. En ... wellicht waren er meerdere eendenkooien die inmiddels niet meer traceerbaar zijn.

TENSLOTTE

Terug naar de eendenkooi van Ellen. Deze liet 4 vangpijpen zien. Ik leerde dat zo'n type eendenkooi het "roggenei"/"haaienei" type is en gebruikelijk is in Gelderland. De vorm van de eendenkooi scheidt per regio. En is afhankelijk van de mogelijkheden ter plaatse. Belangrijk is in ieder geval de ligging van de vangpijpen in verband met wisselende windrichtingen.

In mijn zoektocht naar de afnemers van de eenden kwam de gegoede burgerij voorbij en ook kasteelbewoners, al dan niet met hun persoonlijke verhalen. Ik heb genoten.

Sommigen vinden archeologie een vorm van schatgraven. Dat is het inderdaad, want ik heb door dat oude roestige krammetje een schat aan historische kennis ontdekt. Er ging een wereld voor me open.

BRONNEN O.A.

- Geldersch Archief: diverse archieven
- AHN
- HlsGis
- Eendenkooien.nl
- Pleidooiboek van re- en dupliek
- Bonnekaart
- Inspiratiegids Historische Boerderijen Hierden
- Verdrogingskaart van Nederland e.d.
- Eendenhouderij door Gerrit Arends
- Kooikersvereniging.nl

tekst Ed van der Heijden

Ed van der Heijden is hoofdredacteur van het Vittepraetje

Het mysterie van de 'academische' kathedier in de Grote Kerk

In het Vittepraetje van maart 2024 is een artikel verschenen over de geschiedenis van de kathedier, die in december 2023 in de Grote Kerk van Harderwijk is geplaatst. Naar aanleiding van dat artikel heeft Tiemen Goossens, oud-medewerker van het Streekarchivaat Noordwest-Veluwe, locatie Harderwijk, een aantal opmerkingen gemaakt, die hieronder worden samengevat. Het blijkt dat het verhaal iets genuanceerder ligt dan in het artikel is opgenomen.

In de eerste plaats blijkt uit archiefstukken dat er naast elkaar twee instituties bestonden, waar een ritueel bestond dat "promotie" werd genoemd. In het Gymnasium Illustre (met als latere namen Gymnasium Illustre Gelro-Velavicum, Gymnasium Velavicum, Nassau-Veluwsch Gymnasium) hadden de studenten de mogelijkheid om met een oratie te promoveren naar de Academie.

Aan de Gelderse Academie konden studenten na hun studie ook promoveren met een oratie en dan doctor worden in een van de leerstoelen aan de Academie. Als je in Harderwijk via het Gymnasium Illustre naar de Academie ging en daar als doctor afstudeerde, dan was je dus twee keer gepromoveerd en had je twee keer op een katheders gestaan.

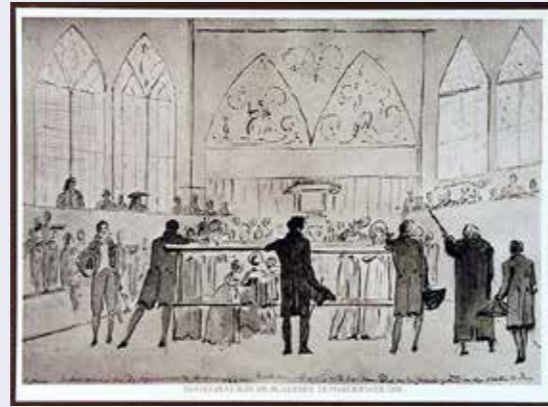
In beide leerinstellingen bevond zich een katheders. Er zijn archiefstukken van de Academie, van de gemeente Harderwijk en van de geschriften van J. Schrassert, de stadssecretaris uit de eerste helft van de 18e eeuw. Als je al die archiefstukken leest en interpreteert, dan kom je tot de conclusie dat er hoogstwaarschijnlijk meerdere katheders zijn geweest. Eén katheders stond in het Gymnasium en in de Academie stond in het bovenste Auditorium een katheders, maar misschien ook wel een in het onderste Auditorium, dat toen ook als Waalse Kerk dienst deed. Blijft de vraag: Waar stond de katheders, die nu in de Grote Kerk staat? Hieronder een korte historische schets van de katheders op beide locaties.

DE KATHEDERS VAN HET GYMNASIUM ILLUSTRE

Uit de archiefstukken blijkt dat de katheders, die nu in de Grote Kerk staat, voor het eerst wordt genoemd in 1729. Tot 1795 wordt de katheders regelmatig genoemd, onder andere dat er onderhoud aan de katheders moet worden gepleegd. Er zijn geen bewijzen dat de katheders ooit is verplaatst naar de Academie. Ook wordt nergens gesproken over het terugplaatsen van een katheders vanuit de Academie naar het Gymnasium. Door wie deze katheders is gemaakt en wanneer precies moet nog verder worden uitgezocht.

DE KATHEDERS VAN DE GELDERSE ACADEMIE

In 1727 wordt gewag gemaakt van 'den Katheders in 't bovenste Auditorium'. Er was daar toen dus al een katheders. Blijkbaar voldeed die katheders niet, want in 1740 krijgt Mr. Gerrit Ravenschot van Zutphen de opdracht een tekening te maken voor een katheders in het bovenste Auditorium. Daarna staat in de archiefstukken van 1742 dat Gerrit Ravenschot de katheders zal maken voor 500 gulden, maar de tekening bevindt zich niet in

De grote gehoorzaal (auditorium) van de Gelderse Academie op de bovenverdieping van de Catharinakerk. Op 11 juni 1805 wordt C.J. van Baer van Slangenborg (1793-1845), de nieuw benoemde lector in de tekenkunde, door de pedel naar de katheders geleid voor het houden van zijn entreerede.

het archief. Hoe hij eruit heeft gezien, weten we dus niet precies. Wel is er de schets van Christiaan Andriessen uit 1806. Daarop is iets zichtbaar dat op een katheders lijkt, maar niet op die uit de Grote Kerk. In het kader van de naderende opheffing van de Academie in 1812 is sprake van 'een katheders met banken en bonte kleden, die op de dag der natalis en publieke promotie gebruikt wierden, om de katheders en de banken te behangen'. Na de sluiting van de Gelderse Academie in 1812 is bij de verdeling van de roerende goederen ook nooit sprake geweest van een katheders die moest worden verplaatst. Hij bevindt zich in ieder geval niet in de Sint Hippolytuskapel in Delft, zoals wel werd gesuggereerd, want die katheders komt uit Middelburg. Misschien was de katheders in het bovenste Auditorium wel geen zelfstandig timmerwerk en is hij bij de ontmanteling van de vloer van het Auditorium gewoon opgeruimd. Nog genoeg stof om dat verder uit te zoeken.

SAMENVATTEND

Zowel in het Gymnasium Illustre als in de Gelderse Academie stond een katheders. Het meest waarschijnlijk is dat, de katheders die nu in de Grote Kerk staat, de katheders is uit het Gymnasium Illustre en niet een katheders uit de Gelderse Academie. Weliswaar is het dan geen academische katheders, maar wel een heel mooi symbool van de belangrijke onderwijsgeschiedenis van Harderwijk.

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

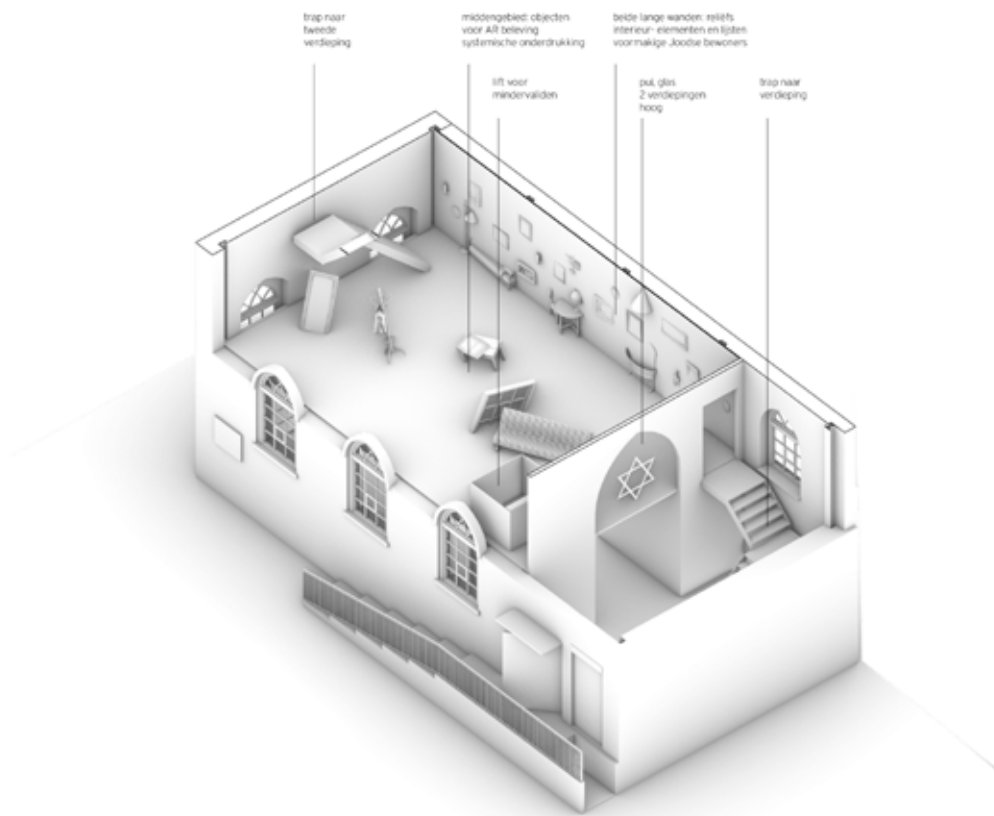
<p>Wim Buitenhuis</p>	<p>BRANDT MAKELAARS Aankoop & verkoop Verkeersweg 5 3842 LD Harderwijk (0341) 41 64 26</p>	<p>Ief eenmerkmetief.nl gewoonten.nl</p>
<p>Manolo Berrenchina Scheiduslaan 44 3843 CT Harderwijk 0341 - 421308</p>	<p>furniture, Chinese and Japanese porcelain, copper, clocks, paintings DOORNHOF ANTIQUAIRS Schapenhoek 7,12-14 3841 BM Harderwijk Tel. +31 341-42 10 15</p>	<p>Bos en Vrijhof AANNEMERSBEDRIJF Snippendalseweg 8 Hierden (0341) 41 35 32</p>
<p>es/vaestgoedonderhoud Lorentzstraat 5e 3846 AV Harderwijk (0341) 46 01 75</p>	<p>Dries van den Berg & Zn Stephensonstraat 2 Harderwijk (0341) 42 37 23</p>	<p>Jan E. Mons Vrijwillig OV-ambassadeur Privé contactgegevens 0341 42 04 20</p>
<p>UNIT4 BEDRIJFS SOFTWARE</p>	<p>JOHANNES KOK & ZONEN Restaurant & Viswinkel Strandboulevard Oost 8 3841 AB Harderwijk 0341 - 419888</p>	<p>STICHTING HERBOUW LUTTEKEPOORT</p>
<p>CATERING VANDENBERG Het concept voor elk feest!! Marconistraat 1 3846 AR Harderwijk (0341) 46 04 04</p>	<p>Meeuwisse Travel reiscreaties wereld aan reizen vanuit huis Email: meeuwissetravel@reiscreaties.nl Telefoon: 06 55 33 11 37 Website: meeuwissetravel.reiscreaties.nl</p>	
<p>via communio Marketing&Communicatie Rabbistraat 5-3 3841 CR Harderwijk +31 341 451 147 / +31 653 881 999 www.viacommunio.com viacommunio@outlook.com</p>	<p>Sennema TAXATIE EXPERTISE De Wittenhagen 1-3 3843 GE Harderwijk T 0341 - 43 01 10 E info@sennema.com</p>	
<p>Beleef de natuur! Ga mee op zoek naar vogels en vlinders. Fotografeer plantjes en insecten. Steek je handen uit de mouwen op de hei. Dat kan bij de KNNV natuurvereniging Kijk op noordwestveluwe.knnv.nl/agenda of er iets voor je bij zit.</p>		

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl

Een tekening van hoe de eerste verdieping van de voormalige synagoge eruit moet komen te zien. Dit in de visie van de bureaus Kinkorn en Morrow.

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.